

IFN:s historia

BO SANDELIN

RECENSION

Benny Carlson och
Mats Lundahl:
*Ett forskningsinstitut
expanderar – IUI från
1950 till 1966*, Ekerlids
Förlag, 2019, 821
sidor, ISBN 978-9-
188-84944-1.

Institutet för näringslivsforskning (IFN) kan inte beskyllas för ointresse för den egna historien. Få organisationer har dokumenterat sin utveckling så grundligt. Sedan namnbytet från Industriens utredningsinstitut (IUI) 2006 har ett tiotal titlar författade av meriterade forskare inom och utom institutet publicerats i IFN:s historiska projekt, vars syfte är att ”studera IFNs forskning och övriga verksamhet från starten 1939 fram till nutid och sätta in detta i sin samhälleliga kontext” (Henrekson 2019, s 375). Bland dessa titlar ingår dels antologier med många författare och med kapitel om enskilda IUI-forskare och enskilda forskningsfrågor, dels böcker som mer översiktligt täcker långa tidsperioder.

Perioden 1939–50 har tidigare behandlats av Benny Carlson och Mats Lundahl (2014). De har nu på drygt 800 sidor arbetat sig ytterligare ett och ett halvt decennium framåt med *Ett forskningsinstitut expanderar – IUI från 1950 till 1966*. Boken består av 24 kapitel plus en prolog och en epilog. Somliga kapitel har en person vid institutet i fokus som Erik Dahmén (kapitel 2), Jan Wallander (kapitel 6–7), Åke Ortmark (kapitel 10), Ragnar Bentzel (kapitel 11) och Göran Albinsson (kapitel 17). Andra kapitel byggs kring en speciell fråga som långtidsutredningarna (kapitel 8), varor som televisionsapparater och bilar (kapitel 9), den privata konsumtionen (kapitel 12–13), den offentliga sektorns expansion (kapitel 14), skatter (kapitel 21), hyresregleringen (kapitel 22) och jordbruksregleringen (kapitel 23). Epilogen ”Cirkus grotescus maximus et minimus

– utnämningspajaseri och hyllnings-skrift” har svag anknytning till institutet men kan nog försvara sin plats som glädjespridare till alla läsare som roas av de spetsfundigheter och insinuationer som sprids i en rejäl akademisk utnämningstrid. (Här var det inte kandidaterna utan de sakkunniga, särskilt Tord Palander, som stred om den professur i Uppsala som slutligen, mot Palanders vilja, gick till Ragnar Bentzel.)

Bland den mängd utredningar som genomfördes vid institutet under den aktuella perioden är det några som blivit särskilt uppmärksammade för sin omfattning eller för att de träffar ett centralt fenomen i samhällsutvecklingen. IUI medverkade i långtidsutredningarna (LU), som spelade större roll i den ekonomiska politiken på 1950- och 1960-talen än vad de gör nu. Långtidsutredningarnas prognoser var ett slags officiöst underlag vid planeringen av verksamheten inom den offentliga sektorn och politiken. Från dagens utsiktspunkt är det slående hur frekvent olika varianter av begreppet planering dyker upp i texter om dåtidens långtidsutredningar. Krigsårens reglering av ekonomin torde ha bidragit till att mer eller mindre långtgående planekonomiska inslag sågs som något naturligt.

Ett annat notabelt förhållande är det nära samarbetet under perioden i långtidsutredningarna mellan det socialdemokratiskt styrda finansdepartementet och ett institut (IUI) som ”finansierades i lika delar av Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund och därutöver av medel som inflöt som ersättning för specialundersökningar” (s 208). Förklaringen ligger väl i att de som var engagerade i långtidsutredningarna på båda hållen i första hand såg sig som akademiska forskare för vilka lojaliteten mot forskningsetiska principer var större än lojaliteten mot finansierarnas förhoppningar, ifall dessa skulle dra åt olika håll. Då är det inte heller konstigt

Bo Sandelin är
professor emeritus
vid Göteborgs
universitet.

att man under olika tidsperioder kunde se samma person på olika sidor.

Vi kommer osökt in på den mer generella frågan hur forskningens frihet och oberoende klarar sig i ett institut finansierat av näringslivet (eller löntagargenorganisationer). IFN ”ägnar sig åt forskning med hög relevans för det svenska näringslivet”, säger man på sin hemsida. Om en stor del av institutets basmedel skulle användas exempelvis till forskning om sådant som en viss skalbagges levnadsvillkor i Saharas oaser skulle man nog gå utanför det acceptablas gränser, även om entomologer funne sådan forskning intressant. Men detta är trivialt och gäller rimligen även forskningen vid universitetens nationalekonomiska institutioner.

Intressantare är frågan om finansierare försöker påverka forskningsresultaten eller försöker hindra spridningen av oönskade resultat. I boken finns bara ett fåtal fall – vilket kan vara ett sundhetstecken – och forskarna tycks ha stått pall. Ett exempel är från 1963, då IUI i sin konjunkturrapport förebådade högkonjunktur under 1964. Detta retade upp Svenska Arbetsgivareföreningens vd Bertil Kugelberg, därför att en förväntad högkonjunktur skulle stärka LO:s position i de stundande löneförhandlingarna. Han ringde därför upp IUI:s tillförordnade vd Lars Nabseth och krävde att rapporten skulle stoppas, dock utan framgång. Men rapportförfattaren Lars Vinell var skadeskjuten och lovade sig själv ”att aldrig mer skriva en konjunkturrapport, ett löfte som [han] hållit så gott som fullständigt” (s 100).

Ett annat fall gällde placeringen av en ny storflygplats i Stockholmsområdet. Marcus Wallenberg (1899–1982) var engagerad i frågan och menade att Jordbro var lämpligaste platsen. Han såg till att IUI fick i uppdrag att utreda frågan och trodde att utredningen skulle komma till samma resultat som han själv. Men i stället fann den att Arlanda

var att föredra. Detta blev ett streck i räkningen för Wallenberg, som på alla upptänkliga sätt försökte påverka institutets chef Jan Wallander, som berättar: ”Ju mer han bråkade och skällde, ju mer kände jag mig uppfylld av forskningens heliga ande och förklarade att det inte kunde komma på fråga att vi skulle ändra någonting. Det skulle strida mot de grundläggande principerna för institutets verksamhet. Så småningom förstod han att han inte kom någon vart och kastade in handduken. Efteråt talade vi aldrig mer om saken. Han var i fortsättningen ett lika gott stöd för institutet som tidigare” (s 206).

Detta interventionsförsök från Wallenberg beskrivs som ett undantag och enligt hans biograf Ulf Olsson hade han vid institutets bildande sympatiserat ”med den falang som ville göra institutet till en vetenskaplig och akademisk inrättning snarare än en agitatorisk lobbyinstitution” (s 205). Denna hållning är också i linje med hans uppträdande då Gulbrandsens och Lindbecks bok *Jordbrukspolitikens mål och medel* hade publicerats i maj 1966. Sockerbolagets vd, som satt i IUI:s styrelse, blev upprörd över synen på den inhemska sockerproduktionen och lär ha försökt stoppa boken. Men Marcus Wallenberg, som då var ordförande i IUI:s styrelse, försvarade författarna: ”Är man med i IUI:s styrelse måste man vara anhängare av fri forskning” (s 686).

Konsumtionen i Sverige var föremål för flera studier under Jan Wallanders cheftid på 1950-talet. ”Nya” varor som tv-apparater och bilar var särskilt intressant att analysera. Tv-studien var en ren prognosstudie och genomfördes innan det fanns något svenskt tv-nät. En rad aspekter togs upp som den beräknade efterfrågan, tillverkningen, importen och installation och service. Det sistnämnda förväntades bli omfattande. ”Efter någon tid torde man kunna anta att det kommer att röra sig om i genom-

snitt tre à fem besök per år och apparat”, vilket nog verkar mer i dag än det gjorde då. ”Behovet av servicemän var stort på den tid då tv-bilden började rulla mitt i en fotbollslandskamp och det inte gick att få stopp på den hur mycket man än bankade på apparaten” (s 260).

Bilismen var inget nytt fenomen, men den starka expansionen under 1950-talet förändrade dess roll i samhället, vilket kunde motivera ett forskningsprojekt. Grundsynen på bilen var positiv hos utredningens sociolog Bengt Rundblad enligt Carlsons och Lundahls referat. Bilen ”var en viktig del av standardökningen” och dess välsignelser var uppenbara. ”Bilisterna blev inte beroende av allmänna transportmedel, de hade inga problem med fritiden – det var bara att stuva in familjen och åka ut på söndagsutflykt. Bilen hade en sammanhållande effekt på familjen. Familjesemestern blev enklare när man själv kunde bestämma hur man ville åka... Bilisterna kunde handla billigare – de var inte hänvisade till närbutiker – och de kunde köpa större kvantiteter. Hemmafruarna slapp att stöka med barnvagnar i tunnelbanor och bussar. Bilarna kunde bli något av rullande vardagsrum, där man kunde samtala och lyssna på radio... Att ha bil visade att man var framgångsrik” (s 265).

Jan Wallander fann i projektets intervjuer ”bilden av bilägaren som en planerande och skötsam person. Han är nykter och han har goda och smått rörande skäl för att skaffa sig bilen” (s 278).

Bilstudien väckte stort intresse. Den första boken inom projektet, *Bilägaren och bilen*, gav under 1955 och 1956 upphov till ”cirka 350 artiklar... i tidningar och tidskrifter” (s 270). Naturligtvis var inte alla positiva. Ivar Ivre, recensenten

i tidskriften *Fackföreningsrörelsen*, menade att det var troligt att boken ”vid en okritisk läsning gör ungefär samma verkan som en skickligt skriven reklam-broschyr för bilhandeln” (s 270).

IUI:s stora konsumtionsstudie, *Den privata konsumtionen i Sverige 1931–65*, som presenterades 1957 blev också mycket uppmärksammas. Dåtidens enda tv-kanal sände ett program med medverkande från IUI, bl a Göran Albinsson Bruhner, som berättar: ”På den tiden avslutades sändningarna klockan 21. Trots diskreta signaler från studiepersonalen avbröt inte Naja [Ragnar Bentzel] en utläggning. Programledaren Ivar Ivre lät sändningen pågå i ytterligare 20 minuter” (s 386). Även dagspressen och branschpublikationer tog upp undersökningen. Carlson och Lundahl listar omkring 150 publikationer där den blev omskriven.

Vi har nu berört några av de personer och projekt som var aktuella 1950–66. Presentationerna i boken är genomgående mycket välskrivna och ofta väldigt utförliga både när det gäller projektens bakgrund och innehåll och hur rapporterna mottogs. Vi får en bra bild av många strömningar i politiken och ekonomin. Boken med dess 59-sidiga referenslista blir till god hjälp för den som vill gräva i tidens ekonomisk-politiska frågor och hjälpen hade kunnat bli ännu större om boken försetts med ett sakregister eller om innehållsförteckningen även visat kapitlens underrubriker.

REFERENSER

Carlson, B och M Lundahl (2014), *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950*, Ekerlids Förlag, Stockholm.

Henrekson, M (2019), ”IFN:s historiska projekt”, i Henrekson, M (red), *IFN 1939–2019 – 80 år av ekonomisk forskning*, Ekerlids Förlag, Stockholm.